

és nem utolsósorban a *Ratio* lojális célkitűzéseivel nem mindig összeegyeztető diákkörök munkájában ismerhetjük fel.

Semmi okunk sincs tehát arra, hogy a második *Ratio educationist* a korábbi reformtörekvések valamilyen betetőzésének tekintsük: nemcsak egy Bessenyei, egy Hajnóczy művelődéspolitikai eszméjéhez, de még az akkora egyébként már elavult elsőhöz képest is visszaesést jelentett. Retrográd jellegének felismerésén még az sem változtathat, ha egy-egy, főképp az iskolaszervezésre vonatkozó utalásában némi jót is felfedezhetünk. Lefordítása és kiadása mégsem volt felesleges. A historikusnak hasznos segédeszköz került kezébe, a pedagógust pedig meditációra készítheti – és nemcsak a múltról, a pedagógia néhány „örökzöld” problémájáról is elgondolkozhat olvasása közben. (Akadémiai Kiadó, 1981.)

BARÓTI DEZSŐ

JULOW VIKTOR: FAZEKAS MIHÁLY

„Második, átdolgozott, bővített kiadás” – olvassuk a belső borítón, s ez nem pusztán formális változtatást jelöl itt. Egy önmagával, munkájával mindig elégedetlen, a pontosságot, a tudományos tisztaságot mindenek felett becsülő tudós adta sajtó alá újra művét – megjelenését azonban már nem érthette meg. Tiszteljük meg emlékét mindenekelőtt a könyvbe épített több évtizedes kutatómunkájának s az átdolgozásnak számbavételével.

Debrecen bajnoka címet adta a könyv egyik fejezetének – Debrecen tudósa, mondjuk órála mi a legnagyobb elismeréssel. Fáradhatatlanul kutatta városának történetét, szerepét a múlt társadalmi és szellemi életében; e kiadásban szélesebb tablón, kritikusanban mutatja be Debrecen a 18–19. század fordulóján, mint az előző (1955-ös) változatban. A felvilágosodás hatásának kettős arculatát rajzolja meg most szülővárosában: a felvilágosodott tanok mögött meghúzódó gyakorlatiasságot, a progresszív elvek átvételében a szűkebben értelmezett utilitarizmust (pl. a tolerancia vagy a magyarnyelvűség kérdésében), jól látja a „maradandóság” és a tekintélyek tiszteletét, szemhatárukat lezáró puritanizmusukat, majd a 19. század elején a város hanyatlását. Julow Viktor hiteles képet adott Fazekas származásáról, életútjáról, a társadalmi környezetet, a filológiai adalékokat az életmód, az ember, a művek reájuk vetített rajzával teszi jelentőssé és elevenné. Fazekas katonai pályájának leírásában, a galíciai hadjárat és a francia háborúk eseményeinek általa

felkutatott adalékaiban pl. szinte regényszerűen idézi fel a költő életformáját, jellemképét, vívódásait. Ezzel a megelevenítő erővel adott történeti, művelődéstörténeti, irodalomtörténeti hitelességű képet Fazekas egyes pályaszakaszairól, a korabeli irodalmi életről, kortársairól s főként a jóbarát, Csokonai hatásáról. A költő fejlődésrajzában egységes és szerves vonulatba rendeződik a fő művel, a *Lúdas Matyival* a lírai-költői, a tudományos, a tudománynépszerűsítő munkásság, meggyőzően cáfolva Fazekas egykönyvűségének hamis legendáját.

Kibővült a *Füvészkönyvről* szóló fejezet: a szerző a források mellett felidézte a műhelymunkát, tudománytörténeti pontossággal értékelt a könyv szaktudományos és nyelvészeti eredményeit, korszerűségét és korszerűtlenségét. Filológiai gondossága, szigorúsága példamutató – helyenként túlzóan is az. (*A tavasz eleje* szép, youngi ihletésű ritmikus prózájában a költő az emberi egyenlőtlenségről elmélkedik egy nap végén: „Isten hozzád jó nap! Még egyszer Isten hozzád. Nem látják ma többé őtet a mi szemeink; elhúnyt ő, mint egy nép atyja, de kinek jóltévő sugárit nem takarhatja el a halálos szemfedél. . .” – a hasonlat töprengésre és sok többletmunkára készítette Julow Viktort, melyben az „atyá” jelölte személy kilétét kutatja, Mátyás király, Rákóczi, II. József neveit vetette fel [214.]; túlzásnak érezzük, hogy a Dorotty-bírálat erkölcsi puritánságát Sulzer utilitarista morális elveivel is dokumentálja [221.], eléggé érthető ez Fazekas és a debreceni kálvinizmus puritánságának alapján is.)

Az i.e. második évezredben keletkezett asszír mese felbukkanása kapcsán Julow újra vizsgálat alá vette a *Lúdas Matyi* forrásvidékét. Alapvető kutatásokat végzett a Fazekashoz vezető, vezethető folklorizáció szövevényes útjainak feltárása terén, s mi több, át tudja adni a munka izgalmát, a felfedezés örömeit; s ne feledjük azt sem, hogy az asszír mese veretes, szép fordítását is köszönjük a szerzőnek.

Gazdagabb lett a második kiadás Julow Viktor stílustörténeti és verstani vizsgálatainak tanulságaival, alkalmazásával. A stílusvizsgálatok néhány problémájának taglalása előtt az utóbbi területről emeljük ki az antik versformák sajátos változatainak, versmondattani tulajdonságainak leírását, valamint a vers és dallam problematikáját megvilágító elemzéseit. A filológiai adatok többlete, a módszer árnyaltabb válása együttjárt kritikus szellemének erősödésével; a rá oly jellemző kedves, humoros és ironikus józansággal bírálta városát, költőjét és műveit. Elfogultságokon ritkán érjük, annál többet idézhetnénk stílusán is kitűnő, tömör, frappáns, ironikusan kritikus ítéleteiből. („A nevezetes Kistemplom [Csonka templom] a legridegebb népi funkcionalitás jegyében épült. Nem más, mint ormóttan toronnyal megfejelt hatalmas juhhodály.” [42.] – A rokokó debreceni változatáról írja: „A légies

kecesség bumfordisággá, a fölény és frivolság hangos plebejus hahotává, az intellektuális élvező erotika ízléstelen, de egészséges trágársággá válik: afféle mackóbalett.” [45.] A stílus ereje, tömörsége, színessége nála soha nem „dísz”, hanem a gondolat erejének, tömörségének, színességének jele – tanúsítván, hogy a szaktudomány is lehet érdekes, lehet sokak számára olvasmányos, lehet élmény. Szaktudományos eredményeit, műve inspiráló szellemét tiszteljük vitáinkkal is, könyvének két fő kutatási területéhez, a stílusvizsgálatok, valamint a *Lúdas Matyi* mese-típusának és értékelésének problémáihoz kapcsolódva.

Julow Viktor először Csokonai életművében mutatta ki a különböző stílusok, a klasszicizmus, a szentimentalizmus, a rokokó, a népiesség, a manierizmus, a barokk stílusszintézisét. Fazekas műveit vizsgálva „stílusfrigyról” (124.), „stíluskevere désről” (135.) beszél, az elnevezéssel is jelezve, hogy nem egy minden hatást egységbe rendező és újjáalakító zseni műhelyéről van szó. Csokonainál a jelentés, a dikció rendezőelve teremt egységesnek látszó stílust a sokféleségből. Fazekasnál inkább a különböző hatások befogadásáról és egymás mellett éléséről van szó, melyet a „mesterség”, főként erős kompozíciós érzéke rendez össze, miközben nagyon is jól láthatóak az egyes stílusirányok jegyei, határai; egyéni sajátosságokat nem is annyira a stílusegységben, mint inkább az egyes stíluskontúrokon belül észlelhetünk. A klasszicizmus általánosító, eszményítő alkotásmódját írja le a szerző Fazekas műveiben, jelezve, hogy klasszicizmusán is átüt a közvetlen élmény, jól láthatók a valóságos színek (117.). A szentimentalizmus „soha nem jelenik meg nála tisztán” [124.], a sablonok és az ún. „polgári szentimentalizmus” (114.) sajátosságai klasszikus vagy rokokó környezetben jelennek meg. Fazekasnál leginkább a rokokó és a népiesség stílusjegyei mutathatók ki jól körülírható egyéni változatokban. A szerző Fazekas rokokó stílusában leginkább a részletező leírásokat, a „természet apró, kecses jelenségeinek” rajzát (111.), a festőiséget (137.), az anakreontikához is kapcsolódó szelid életöröm (163–169.) jelenségeit emeli ki. A népiesség terén Julow – úgy látszik, joggal – Csokonai mellett is „biztosabb mesternek” (152.) tartotta Fazekast: életmódjából, élményvilágából meggyőzően bontja ki a népiesség alapjait, meghatározó jelenlétét a művek tematikájában, szemléletmódjában, a nyelvben.

A stílusszinteket főként elemzések világítják meg, az egyes jelenségek leíró magyarázatát, elméleti alapjainak taglalását ritkán találjuk meg a könyvben. Helyenként nyilván azért, mert adottnak tételezi az alapokat olvasójában („tudjuk” pl., hogy mi a népi szemléletmód); helyenként talán azért, mert elemzései is jól megvilágítják az általános vonásokat (mint pl. a klasszicizmus esetében); helyenként meg talán azért,

mert a konkrét, egyedi változat bemutatásán túl nincsen újabb, egyetemes érvényű mondanivalója.

Az egyes elemzéseken kívül legrészletesebben a rokokó stílusról, ill. debreceni rokokónak nevezett változataról írt, amely szerinte a barokkhoz és a népiességhez kapcsolódó sajátos irányzatot jelent. Találónak tartjuk a rokokó és a népiesség érintkezési pontjainak bemutatását, minthogy itt a két stílusirány lényegét meghatározó tulajdonságokról van szó. A rokokó természetszerűen közel áll a népiesség természetközelségéhez; gyönyörködő, részletező rajza a természetes környezet pontos megfigyelésével rokon; a mindennapi élet örömeinek hirdetése az egyszerű, népi életforma dicséretébe könnyen vált át; zeneiség igénye a népi dal- és versformákban is megnyilatkozhat (így pl. a könyvben megragadó erővel elemzett *Nyári esti dal* című versben).

Problematisabbnak tartjuk a barokk és a rokokó együttesének lehetőségeit; úgy látszik, Julow Viktor is annak tartotta, bizonyítására ui. külön lapokat szentelt (41–44.). A debreceni civistársadalom dekorumvágyával, a „pápastaszagú” kultúra beszivárgásával magyarázza a barokk jelenlétét, majd nyomban a következő mondatokban megállapítja, hogy itt a „népi barokk egyszerűbb, cicomátlan változata” terjedt el (42.). Ezzel azonban már korlátozott érvényét is jelezte, s meglehetősen szűk körben tudja csak kimutatni hatását. A városi nyomda tipográfiját, címlapjait, a kiadványok körmondatos, díszes stílusát, „körmönfont felépítését” említi. Az elemzések során Fazekas műveiben barokk vonásként többnyire szintén csak a körmondatosságot tudja bemutatni (128.). A körmondatosság azonban nem okvetlenül barokk jelenség, felfogható a klasszikus latin stílus hatásaként is. Az erősen latinos műveltséget Julow Viktor a barokk antikvitás-hagyományaihoz köti, s nem a klasszicizmushoz vagy a rokokóhoz. Ez azonban – úgy véljük – vitatható, mert, mint írja, az antik mezben jelentkező katolikus barokk heroikusság-tisztelet, a heroikus szimbólumkészlet itt inkább a szépség, a boldogság, az erotika rokokó szimbólumkészlete felé tolódik el. Julow e jelenséget úgy magyarázta, hogy a barokk formák kiüresedtek, formalista jellegűvé váltak (43.), ill. hogy ezek már a rokokóba átfejlődő barokk változatai lennének (44.). Véleményünk szerint a lényegi attribútumaitól megfosztott barokk nem barokk már: ha a heroizmus helyett a mindennapok kis öröme, a nagyarányúság helyett a körülhatárolt kis-világ, a transzcendens felé táguló nagyság helyett a bensőség világa áll (e jegyeket sorolja fel a könyv is), akkor – ha egyáltalán számolhatunk barokk hatással – az átfejlődés inkább antitétikus, s a „debreceni rokokó” a barokk tagadásaként értelmezhető.

Úgy tetszik, hogy a szerző hitt egy minden hatást beolvasztó, a fejlődés előretartó haladását tételező folyamatban, amelyben a művészi

stílusok egymásutániségükben viszik tovább a megelőző irányzatok eredményeit, a barokkét a rokokó, a rokokót a népiesség. Az irodalom fejlődése azonban – általában és a 18–19. századi stílusoknál – nehezen írható le egyféle tendencia szerint. Kétségtelen, hogy semmilyen kor, semmilyen stílusirányzata nem mondhat le a megelőző korok eredményeiről; de legalább ennyire igaz, hogy a sajátos, az új fejlődési tendenciák, a másféle körülmények más alapokat, más tájékozódást is teremtenek, s olyan újjáteremtést kívánnak, amelyben esetleg háttérbe szorul egy-egy tendencia, s amelyben szükségszerű lehet az előzmények tagadása is. Julow Viktor nem fejtette ki fejlődéelméletét, s ez nem is feladata egy íróról szóló monográfiának. Hozzáfűzhetjük még, hogy a rokokó kialakulásának kérdésében megoszlik a szakvélemény; nagy tekintélyek (Burckhardt, Wölfflin) is vallják a barokk–rokokó egyenesvonalú átfejlődésének elvét. Legeredményesebbnek az látszik, ha a specifikus változatok vizsgálatában azok konkrét meghatározottságából, lehetőségeiből indulunk ki – ebben a szerző eljárása mintaszerű, következtetéseivel azonban itt nem értünk egyet.

S talán hasznos lett volna a fogalmi tisztázás a könyvben sokszor említett realizmus, a lírai realizmus kérdésében; az utóbbiról az elemzések kívül egy rövid, leíró, történeti áttekintést olvashatunk (374–375.). Nem látjuk világosan, hogy a szerző a művészi ábrázolás általános meghatározottságára gondolt-e vagy a történetileg felfogott stílusirányra? Az előbbi értelmezés mellett szól, hogy a realizmus helyenként értékkategória is (109.; 375.); másutt azonban a realizmusnak inkább mint történeti stílusnak értelmezése sejthető (70., 412.) egy olyan fejlődési tendencia folyamatában, amely a realizmus kibontakozása felé halad; sőt, a lírai realizmust egyenesen magyar specialitásnak tartja (375.). Az elemzésekben Fazekas lírájának realista jegyeiként említi a sablonmentességet, az élő egyéniség megjelenítését (109.), „a való élet, az eleven természet képeit” (113.), „valóságtartalmakat” (125.), lélektani hitelességet (131.), a költői magatartás stilizálatlanságát, hétköznapiságot (375.) emleget. E sajtáságok azonban a realizmust a verifikálás ingatag alapján konkretizálnák – a „valós” ui, különösen az elmúlt koroké, mindig többféleképpen értelmezhető, a szubjektivitást lehetetlen megkerülni az interpretációban; arról nem is szólva, hogy a jelzett módon kiválasztott „valóság” is esetleges, sőt szubjektíven sematizált, s ily módon bizonyos stilizálástól aligha különíthető el. Úgy gondoljuk, hogy a leírt sajtáságok részben minden stílusirányban kimutathatók, minthogy nem képzelhető el olyan ember alkotta művészet, amely a stilizáltságban tökéletesen el tudna szakadni az emberi világtól; részben meg a feltűnő vagy halmozott „stilizálatlanság”, a „valós” jegyek inkább a szerző által is többször említett naiv naturaliz-

mus (70., 108., 117.) keretébe sorolhatók. A realizmusnak, mint történeti stílusiránynak előrejelzéseit ily módon nem látjuk meggyőzőnek; a lírai realizmus mint ábrázolási mód értelmezése körül is látunk némi bizonytalanságot a verselemzésekben. A művészi ábrázolásnak az egyedit és az általánost a művészi tükrözés különösségében összefoglaló szintje, a műalkotást meghatározó objektív valóság tendenciózus láttatásának szándéka a lírában általában nehezen mutatható ki, nehezen mutatható ki Fazekas lírájának „stíluskeverésében” is. Ismeretes ui., hogy a korabeli stílusok – legerősebben a klasszicizmus, de a rokokó is – épp általánosító tendenciájuk erősségében válnak a fejlődés egy adott szakaszán fejlődésképtelenné; ill. épp a bennük levő egyedi és különös sajátosságok révén kerülnek át az új korszak új stílusirányaiba (mint pl. a szentimentalizmus bizonyos jegyei a romantikába). A könyvben leírt jegyek azonban egy-egy részlet jellemzői s nem hordoznak ilyen, a művészi ábrázolást teljességében meghatározó tendenciát. Julow Viktor szép és meggyőző jellemzést ad Fazekasról: „. . . cselekvő, magát szüntelen tevékenységben kiélő, igazában a szabad levegőn éledő, mozgékony, gyakorlatias egyéniség volt” (48.) – valószínű, hogy ennek kicsapódása lírájában a stilizációkon is átütő természetesség, egyszerűség. Jóval hitelesebb, pontosabb a könyvben a *Lúdas Matyi* realizmusának értelmezése. Itt uo. Julow a realizmust a típusalkotás eredményeivel mérte, s mind Matyi, mind Döbrögi ábrázolásában meggyőzően mutatta ki az egyedinek és az általánosnak a művészien komponált különösből való egységét, a lényeges és a szükségszerű elemek végig meglevő vonulatát az ábrázolásban. A cselekményben, a lélekrajzban kimutatott jellemző egyéni vonások kétségtelenül hordoznak bizonyos, a társadalmi fejlődés adott szakaszára és általános fejlődési tendenciájára utaló vonásokat – e realista jegyek azonban főként a népmesei ábrázolási mód népmesei jellegű általánosító tendenciájával jelennek meg. A mese-értelmezéssel azonban máris átléptünk másik vitatémánk területére.

Julow Viktor nagyarányú kutatómunkával tárta fel a *Lúdas Matyi* forrásvidékét: az asszír „ösmese” vándorlását korokon és világrészekon át, majd egy román vagy csángó mese közvetlen forrásának valóságosságát. A modern mesekutatás a bizonytalanul meghatározható motívumok vizsgálata helyett inkább a morfológiai elemzést ajánlja az összehasonlító mesekutatásokban is; a felépítés törvényszerűségeit tartják fontosnak, amelyben jól elkülöníthetők a hősök (jelentés szempontjából vizsgált) funkciói a nagyon is változatos számú szereplőgárda, a környezet, a cél konvergenciáinak és divergenciáinak sokféleségétől. Julow Viktor motívumkutatást végzett, de imponáló biztonsággal mozog ingoványos ösvényein, s épp azért, mert nem egy-egy rész,

környezeti elem vagy kellék volt a lényeges számára, hanem a jelentés a hősök funkcióiban. Meggyőző, ahogyan a mű egészében és részleteiben a népmesei elemeket, a megformálás népmesei jellegét világítja meg: a feladat-megoldás mesetípusban az igazságszolgáltatást, a happy end-es befejezést, ill. ennek lezáratlanságát, a népi epika szerkesztésmódját (pl. a hármasságban), dikciójának, nyelvi rétegének népi elemeit. Részletes elemzésben mutatta ki azt is, hogy a mű természetesen több mint népmese; tudatos műköltő formálta meg lélektani motivációit, a logikus, célratörő, zárt, tömör szerkezetet. Nem ennyire meggyőző azonban, ahogyan ezt a műköltői „beavatkozást” értelmezi, s ahogyan ezt az általa radikálisnak tartott társadalmi jelentés szolgálatába állítja. Julow Viktor szerint Fazekas paraszti hősének fölemeltetésével „a saját korára és hazájára konkretizált sorsproblémát bontakoztatott ki. Épp azt a legegésőbb magyar ügyet, amelyen akkor, s egyre inkább, társadalmunk továbbfejlődése állt vagy bukkott. A magyar jobbágság helyzetéről szól Fazekas. . .” (259.) – s eddig el is fogadjuk értelmezését. A továbbiakban azonban többet is állít ennél. Szerinte ui. a népmesék mindig elvont, erősen általánosító ábrázolásmódját épp a művészi átformálás tette radikális mondanivalót közvetítő alkotássá; ezt szolgálja a cselekményt összevonó könyörtelen logika, amelynek során a hős a bosszút végrehajtja, a szereplők tetteit kísérő rokonszenvező vagy ellenszenvező reagálások az ábrázolásban, az erős helyi és korabeli színezet, a lezártan befejezés. Így a mű a szerző szerint „a nemességnek egy fenyegető példa útján való rémítgetésével” (261.) azt bizonyítja, „hogy elkerülhetetlen: mindennek a politikai jogrendszer átalakításához kell vezetnie” (262.). A monográfia első kiadásában is hasonlóan vélekedett; rendkívüli korrektséggel idézi most az akkor kapott kritikákat s ellenérveit is felsorakoztatja. Anélkül, hogy e vita részleteibe, eredményeibe bocsátkoznánk, inkább Julow Viktor saját mese-értelmezésének területén próbáljuk meg mérlegelni újabb érveit.

Kérdésünk az, hogy vajon a műköltői alakítás egyszersmind radikálissá is alakította-e a népmesei alapú művet? A mesejelleget tekintve is adódnak ellenérveink. Kétségtelen, hogy a „népmese hajlamos a terjengősségre” (291.), de egyrészt nem okvetlenül és nem mindig terjengős (az asszír mese sem az); másrészt a műköltői átdolgozás feszesebb, tömörebb változata itt inkább művészi, kompozíciós eredmény, mint politikai: motivációi ui. nem mutatnak egyértelmű politikai céltudatosságot. A lélekrajz, a rokon- és ellenszenv a szereplők bemutatásában és az emberi kapcsolatokban még erősen népmesei jellegű, a népmeséből átvett furfangos hős és gonosz, ostoba ellenfelének jellemvonásai átszíneződnek ugyan helyi és korabeli elemekkel, de nem változnak meg lényegesen az átköltésben. A népmesében sem kétséges továbbá, hogy

kinek oldalán állanak a mesevilág szereplői, s nem kétséges soha, hogy olvasóinak kivel kell egyetérteniük. Lúdas Matyinak története során „szövetségesei” támadnak (az egyetértő jobbágyok az erdőben, a parasztleány az utolsó bosszúban) – ám a népmesékben is nagyon ismerős a segítők (tündérek, öregasszonyok, állatok) jelenléte, aligha értelmezhető e két motívum valamely lázadásra készülődő, tömegeket sejtető társadalmi fenyegetésként (280.). Amilyen meggyőző a mű végkifejletének magyarázata a népmesei logika igazságteremtő törvényei alapján, annyira kételkedve fogadjuk a nyitottságához kapcsolt következtetést. A szép befejezésről („Azzal lórapapott s elment dolgára örökre.”) Julow Viktor úgy vélekedett, hogy ez „azért is szerencsés, mert némi fenyegető sejtelmességgel is felövezi alakját” (279.). A szöveg azonban az Óperenciás tengerek horizontjába tűnő, örök igazságosztó meshóst idézi fel s nem többet. Nem egészen meggyőző a Döbrögi megjavulásához fűzött magyarázat: „Negatív formában ugyan, de ez azt jelenti: ha nem térnek észhez a Döbrögiek, legközelebb nem ússzák már meg háromszoros eldöntéssel sem.” (280.) Julow Viktor érveit itt nem a meséből, s nem a művészi átformálás tényeiből meríti, hanem a műnek csupán lehetséges hatásából. Lehet, hogy a Döbrögiek nem ússzák meg legközelebb, de csak akkor, ha valóban sokan, tömegesen követik Matyi példáját. Lehet egy olvasat, egy olvasói élmény az, hogy Kerekes verses előszavában Marci kanász nevetése „vad káröröm volt”, s hogy a „humor mögött túlon túl éles és fenyegető fogak viczorognak” (274.) – de ez már a művön kívüli tartományra, a hatásra épít úgy, hogy maga a mű erre az értelmezésre csak nagyon bizonytalanul utal, s így aligha általánosítható, értékítéletté aligha emelhető. A *Lúdas Matyi* radikális politikai tendenciák nélkül is nagy és jelentős alkotás, népmesei mezben fogalmazza meg s emeli általános érvényűvé mindazt, ami a kor és minden idők emberének örök vágya: az okosság, az igazság, az akarat győzelmét a kegyetlenség, az ostobaság, az akár társadalmi érvényű jogtalanság felett. Fazekas művészetét dicséri, hogy 19. századi konkrétsága is éppen annyi, amennyiből saját kora és utókora felismerheti benne világát. Posztulatív jelentése, értéke – mint minden meséé – inkább morális, mint konkrét politikai cselekvésre indító; így maradhat meg minden idők minden korú olvasói számára.

Vitázunk Julow Viktor tétéleivel, vitázunk most már szellemi örökségével, végtelen szomorúsággal gondolva arra, hogy lelkes, indulatos, de mindig tárgyyszerű érvekkel csatázó, önkritikára mindig kész, nagy tudású kollégánk már nem válaszolhat. Műve azonban továbbgondolásra, további munkára ösztönöz – így pl. a könyv filozófiai, eszmetörténeti problémákat felvető lapjai. Az *önnönszeretet* című vers elemzésében taglalja a szerző az értelmes önzés felvilágosodás kori gondolatát, sok

(angol, francia, magyar) szerzőnél dokumentálja felbukkanását. Nagyon fontos a könyvben is említett „amour propre” és az „amour de soi même” gondolata Helvetiusnál és Rousseau-nál – a káros, társadalmi bajokat okozó, és a humánus erényekre indító önzés megkülönböztetését Julow Viktor kiemeli Fazekasnál is, aki bizonyos egyensúlyban vélte megtalálni a hasznos önzés érvényét (198–199.). A téma két irányban is továbbvihető, kifejthető. Az egyik az önzés filozófiai környezetének, alapjainak problémaköre lenne. Az értelmes önzés ui. nem általában a felvilágosodásnak, hanem főként materialista ágának eszméje volt, az idézett Helvetius és Holbach fejtették ki. Szerintük az ember materiális meghatározottságából származnak szükségletei és erkölcsi nézetei, amelyek szükségképpen rokonok a többi emberével; önzését a saját és a mások szükségletei és normái egyaránt determinálják, önzése ily módon társadalmi érvényű és társadalmi meghatározottságú. De vajon a problémaérzékenyen hirdetett önszeretet gondolat Fazekasnál mennyire volt egyben materiális irányultság, érdeklődés is? A kérdés annál is inkább jogosult, mert másutt bizonyos panteista gondolatot is felfedez Julow (*Az én kis kertem* elemzésénél 182–182.). A panteizmus pedig ebben a korban – Bíró Ferenc Bessenyei-monográfiájának értelmezése szerint – nálunk a materializmus egyik, lehetséges változata volt; s úgy tűnik, hogy a misztikumtól idegenkedő Fazekashoz a létező természet „isteniségének” gondolata nagyon is közelállhatott. S ehhez kapcsolható a probléma másik ága: ismert-e vajon Fazekas valamit a felvilágosodás materialista irányából, olvashatott e valamit egy vagy több francia szerzőtől, vagy a jóbarát, Csokonai közvetítésével jutottak el hozzá e nézetek? Igaza van Julow Viktornak, amikor Fazekast nem a spekulatív, filozofáló költőalkatok közé sorolja (183.), s bizonyára igaza van akkor is, amikor erős morális beállítottságát, életszeretetét, gyakorlatiasságát említi (114., 121.). Azt mondhatjuk, hogy e probléma így még érdekesebb: miként csapódnak le a kor filozófiai eszméi egy moralizáló, de jellegében, karakterében nem filozófiai költészetben?

A könyv fölötti tünődéseink remélhetőleg meggyőzően bizonyítják, hogy a kiváló debreceni tudós nemcsak alapvető eredményeit hagyta ránk, hanem vérbeli tudósként és pedagógusként termékeny vitakérdéseket, kidolgozandó problémákat is. E kérdéskörben folytatott vitáink, munkáink – most és ezután mindig – örökségének élő, inspiratív jelenlétét fogják bizonyítani. (Szépirodalmi, 1982.)

MEZEI MÁRTA